

УДК 001.11:164.222:82.0(477)

DOI: 10.31471/2304-7402-2019-2(54)-113-120

КОНЦЕПЦІЯ ЗГАНЬБЛЕНОЇ НЕВОЛЕЮ ВІТЧИЗНИ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЕТИЧНІЙ ІСТОРІОСОФІЇ

Р. Б. Голод

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
кафедра української літератури; м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;
тел. +380 (342) 59-60-42; e-mail: roman.holod@pu.if.ua*

У статті здійснено аналіз концепції зганьбленої підневільним колоніальним статусом Вітчизни у творчості провідних українських поетів. Відчуття сорому, люті і навіть ненависті до поневоленої України більшою чи меншою мірою притаманні історіософським поглядам Т. Шевченка, П. Куліша, І. Франка, Лесі Українки, Є. Маланюка. Визначні поети завжди виконують роль «нервів», індикаторів політичного, соціального, культурного, морального здоров'я народу. Тож концепцію сорому за поневолену Україну у їхній творчості слід розглядати і як детермінанту подальшого оздоровлення нації.

Ключові слова: історіософія, поезія, українська літературна традиція, образ поневоленої України, психо-емоційна значущість.

Як до Тебе протоптати тропи?

В сивій млі спостерегти мету?

Чи ж пропалить синій жар Європи

Азії проказу золоту?, – писав Євген Маланюк у поезії «Батьківщині» 1931 року, немовби заглядаючи зі свого історичного часу в реалії нашого сьогодення.

На жаль, «Азії проказу золоту» в своїй Батьківщині ми не подолали й досі, незважаючи на здобуття Незалежності, на побудову своєї Держави і на те, що «синій жар Європи» нині більшою чи меншою мірою зігріває душу кожного українського патріота. Відчуття сорому за «прокажену золотом» еліту і вірнопідданий їй profanum vulgus, мабуть, більшою чи меншою мірою переживав кожен свідомий громадянин. Найглибше і найболісніше цей сором вражає митців – нерв нації, відкритий на всі кривди і несправедливості суспільного життя.

Цей сором в українській літературній традиції завжди був актуальним і за віки сформувався навіть у певну концептуальну константу. Його відчував свого часу Тарас Шевченко, трансформуючи свої болісні душевні відчуття у гнівні інвективи національній «еліті» («Раби, подножки, грязь Москви, / Варшавське сміття – ваші пани / Ясновельможнії гетьмани. / Чого ж ви чванитеся, ви! / Сини сердешної України! / Що добре ходите в ярмі, / Ще лучше, як батьки ходили» [8, с. 351-352]); та просто-

му народові («...Люде, люде! / За шмат гнилої ковбаси / У вас хоч матір попроси, / То оддасте» [9, с. 97]). За Дмитром Донцовим, «от цей стан, стан, до якого доправили Україну чуже ярмо і свої Кочубеї, стан «осліпліх і оглухлих»; стан, в якому йому хотілося «на громаду наплювати»; стан, який його майже до розпачу допроваджував; при якому, на своїй розкішній землі, чувся як у пустелі, цей стан України і вивів його на «розпуття велелюдні» зі своїм громовим словом, яке термосило, картало, напаминало «род глухонімих» мовою старих пророків, кличучи «схаменутися», стати «людьми», відновити, воскресити в собі старого козацького духа, пірвати ганебні пута неволі, стати вільними, вражою злою кров'ю окропивши свою волю» [2, с. 49-50].

1895 року Леся Українка у листі до Михайла Павлика писала: «Сором і жаль за мою країну просто гризе мене (се не фраза, вірте), і я не думала, що в душі моїй є такий великий запас злості. Я не знаю, що буду робити, вернувшись в Росію, сама думка про се тюремне життя сушить моє серце. Не знаю, як хто, а я не можу терпіти мовчки під'яремного життя» [5, с. 297].

Провідні національні поети і громадяни сором поневоленої бездержавної нації сприймали як власну ганьбу. І тоді *дещо негативне про свій народ* вони, як-от Іван Франко, проголошували як *«Дещо про себе самого»*: «Насамперед признаюся в тому гріху, що його багато патріотів вважає смертельним моїм гріхом: не люблю русинів. Проти тієї гарячої любові до “братнього племені”, яка часто бриває зі шпальт польських реакційних газет, моя сповідь може видатися дивною. Але що ж робити, коли вона правдива? Я вже не в літах наївних і засліплених коханців і можу про таку делікатну матерію, як любов, говорити тверезо. І тому повторюю: не люблю русинів. Так мало серед них знайшов я справжніх характерів, а так багато дріб'язковості, вузького егоїзму, двоєдушності й пихи, що справді не знаю, за що я мав би їх любити, незважаючи навіть на ті тисячі більших і менших шпильок, які вони, не раз з найкращим наміром, вбивали мені під шкіру» [10, т. 31, с. 30]. Мабуть, нелегко далося Франкові й таке зізнання: «Признаюсь у ще більшому гріху: навіть нашої Русі не люблю так і в такій мірі, як це роблять або вдають, що роблять, патентовані патріоти. Що в ній маю любити? Щоб любити її як географічне поняття, для цього я занадто великий ворог порожніх фраз, забагато бачив я світу, щоби запевняти, що ніде нема такої гарної природи, як на Русі. Щоб любити її історію, для цього досить добре її знаю, занадто гаряче люблю загальнолюдські ідеали справедливості, братерства й волі, щоб не відчувати, як мало в історії Русі прикладів справжнього громадянського духу, справжньої самопожертви, справжньої любові. Ні, любити цю історію дуже тяжко, бо майже на кожному кроці треба б хіба плакати над нею. Чи, може, маю любити Русь як расу, – цю расу обважнілу, незграбну, сентиментальну, позбавлену гарту й сили волі, так мало здатну до політичного життя на власному смітнику, а таку плідну на пе-

ревертнів найрізномроднішого сорту? Чи, може, маю любити світлу будущину тієї Русі, коли тої будущини не знаю і для світлості її не бачу ніяких основ?» [10, т. 31, с. 31] І коли, попри численні розчарування й тимчасову зневіру, письменник усе ж почуває себе русином, то «не з причин сентиментальної натури», а з «почуття собачого обов'язку». «Мій руський патріотизм, – зазначає Франко, – то не сентимент, не національна гордість, то тяжке ярмо, покладене долею на мої плечі. Я можу здригатися, можу тихо проклинати долю, що поклала мені на плечі це ярмо, але скинути його не можу, іншої батьківщини шукати не можу, бо став би підлим перед власним сумлінням. І якщо щось полегшує мені нести це ярмо, так це те, що бачу руський народ, який, хоч гноблений, затемнюваний і деморалізований довгі віки, який хоч і сьогодні бідний, недолугий і безпорадний, а все-таки поволі підноситься, відчуває в щораз ширших масах жаждобу світла, правди та справедливості і до них шукає шляхів. Отже, варто працювати для цього народу і ніяка праця не піде на марне» [10, т. 31, с. 31].

Франкова національна самокритика ніколи не була безоглядною чи ренегатською, це була самокритика заради самовдосконалення, це була ненависть з великої любові, це був класичний варіант *odi et amo*. Крім недоліків у поступі власного народу, письменник не губив із поля зору й позитивні зрушення. На відому інвективу П. Куліша – «Народе без пуття, без чести і поваги, / Без правди у завітах предків диких, / Ти, що постав з безумної одваги / Гірких п'яниць і розбишак великих!» – він зауважує: «Бо скажіте ж самі, чи можна так говорити про народ, котрий, будь-які-будь його гріхи – у кожного народу, так як у кожного чоловіка, вони є, і хто знає, чи не більші, ніж у нашого, – а все-таки своєю кров'ю і своїми кістками писав історію своєї боротьби за волю і в найтяжчій добі татарських погромів та великої руїни не тратив думки про свободу; про народ, котрий в наші дні витворив з-поміж себе штунду, котрий в своїх приповідках, піснях і казках поставив такий тривкий пам'ятник своєї здорової, розумної, чесної мислі, своєї прихильності до світла, справедливості; про народ, котрий помимо довговікового гнету і руйнування не затратив своєї національної окремішності, не затратив почуття своєї людської гідності, не поклонився нікому з переможних тиранів?» [10, т. 26, с. 166]

Характерно, що в обороні народу промовляє поет, який і сам у знаменитому Пролозі до «Мойсея» не далеко відійшов від Кулішевої риторики:

*Народе мій, замучений, розбитий,
Мов паралітик той на роздорожжю,
Людським презирством, ніби струпом, вкритий!*

Твоїм будущим душу я тривожду,

*Від сорому, який нащадків пізних
Палитиме, заснути я не можу* [10, т. 5, с. 212].

Франко, як і Куліш, інколи впадає у зневіру, усвідомлюючи труднощі й небезпеки, які необхідно подолати разом із народом по дорозі до землі обітованої. Він і сам зізнається у власній слабкості: «...Знесиленим журбою, / Роздертим сумнівами, битим стидом, – / Не нам тебе провадити до бою!» [10, т. 5, с. 214]. Однак, як і біблійний Мойсей, Франко врешті-решт відкидає сумніви і покладається на віру, що

*«...Прийде час, і ти огнистим видом
Засяєш у народів вольних колі,
Труснеш Кавказ, вперещешся Бескидом,*

Покотиш Чорним морем гомін волі

*І глянеш, як хазяїн домовитий,
По своїй хаті і по своїм полі.*

*Прийми ж сей спів, хоч тугою повитий,
Та повний віри; хоч гіркий, та вільний,
Твоїй будущині задаток, слізьми злитий,*

Твоєму генію мій скромний дар весільний [10, т. 5, с. 214].

Саме сповненою віри, а не зневіри, постає перед нами вершинна поема Франкової творчості, бо через віру, як слушно зазначав Василь Іванишин, «кожна людина і цілий народ мають змогу безупинно черпати з вічно живого джерела стільки сили, скільки їхня душа спроможна сприйняти» [3, с. 599-600].

Власне, Франкова віра у свій народ, що постає з пережитого сорому за його підневільне становище, естафетно передається майбутнім генераціям українських поетів. Ось якими близькими до Каменярських є візії майбуття українського народу в Євгена Маланюка:

*«...Даремне, вороже, радій –
Не паралітик і не лірник
Народ мій – в гураган подій
Жбурне тобою ще, невірний!*

*Ще засилатимеш, на жаль,
До Києва послів московських –
І по паркету наших заль
Ступати лаптю буде сковзко»* [6, с. 12]

На «ідейні перегуки низки Франкових віршів з Маланюковими циклами «Антимарія» чи «Степова Еллада» вказує у статті з промовистою назвою ««Semper tūo» з Франкової «академії наук»» Тарас Салига: «З «надмірної любові» до русинів, до Степової Еллади, до України творились образи антитезного звучання. «Багно грузьке», «патентовані патріоти», «намірів ігрисько», «нездарний рід», «клопотів муравлисько» – у Франка, а в Маланюка – «повія ханів і царів», «розпуста на розпутті», «Пріська гетьмана Петра», «байстрюча мати яничар», «народ, що розчинив в горілці зло», «крам білотілий» тощо». Такі «антитези», на переконання дослідника, й у Франка, й у Маланюка «були останніми художніми ін'єкціями для національного оздоровлення, для пробудження національної свідомості» [7, с. 222-223]. Думка, безперечно, слухна, хоч позірно начебто наражається на антитезу самого Маланюка, який переконував, що «малоросійство – наша історична хвороба, хвороба многовікова, отже, хронічна. Ні часові застрики, ні навіть хірургія – тут не допоможуть. Її треба буде довгі-довгі десятиліття ізживати» [4].

На відміну від І. Франка, який вірив, що підійшов близько до землі обітованої, Маланюк у власному культурно-історичному вимірі усвідомлював, що з кожним новим десятиліттям українського ходіння бездержавною пустелею омріяна вільна і незалежна Батьківщина, як *Fata Morgana* все більше віддаляється від нього не лише географічно, але й ментально:

*Мицна, як смерть, Твоя в'язниця,
В ній морок смороду і мла.
Невже ж Тобі ще може сниться,
Що вільна Ти колись була?* [6, с. 40]

Тож, природно, Маланюкова «ін'єкція» на хронічне українське бездержав'я мусила містити значно більшу «дозу», ніж Франкові «ліки». Жорстко і недвозначно поет нагадує про сором («А тут все тіло пражить сором / Гостріш, ніж біль найгірших кар, – / Коли Тебе розпусним зором / Нагую огляда владар») тій, кого Шевченко ще вважав, нехай окраденою і приспаною злими людьми, та все ж матір'ю:

*Ні, Ти – не мати! Шал коханки
У чорнім полум'ї коси,
В обличчі степової бранки
Хміль половецької краси.* [6, с. 40]

Безжальний присуд поета Батьківщині звучить у поезії «Антимарія»:

Невдале втілення її –

*Ти не Марія, не Софія:
Отсей зелений зір змії
Вже зрадив відьму і повію. [6, с. 55]*

В образі «похитливої скітської гетери» Україна Є. Маланюка постає у циклі «Із «Полину»:

*Під тобою килимом – парча пшениці,
Над тобою – єдвабного неба синь, –
Ти ж подряпана вся, божевільна блуднице,
В дикій слині коханців, розпусто краси! [6, с. 18]*

Про філософію цих Маланюкових рядків Юрій Шерех писав, що це «напружене шукання тих сил, які могли б повернути Україну на шлях, яким її хотів би повести поет. Утопія степової Геллади кінчається прокляттям цій країні сарматських Афродіт, кирпатих Аполлонів. Виростає концепція залізного Риму, концепція варязької сталі. Виростає образ поета – не поета (бо це ж до болю мало), а незламно-гордого імператора залізних строф, що сурмить майбутньому салют» [6, с. 19].

Хоч збірний образ поневоленої України у творчості Є. Маланюка значно жорсткіший, навіть дещо епатажний, з елементами натуралістичної поетики, все ж інколи образно-символічне наповнення його поезій очевидно тяжіє до Шевченкової стилістики:

*Руїна. Руїна. Як фатум, як вирок.
Назавше. Навіки. Крізь вир поколінь.
І жадного сенсу, і жадної міри
На тричі покараній, клятій землі. [6, с. 67]*

На загальну суголосність Маланюкового мотиву сорому за поневолену Батьківщину з українською літературною традицією звертали увагу й інші дослідники, зокрема Володимир Базилевський та Іван Дзюба. Останній, наприклад, зазначає: «Те, що в Шевченка мало, сказати б, соціально вибіркового, соціально зорієнтованого характеру («Раби, подножки, грязь Москви, // Варшавське сміття ваші пани, // Ясновельможні гетьмани»); що в Пантелеймона Куліша («Народе без пуття, без честі, без поваги...»), Лесі Українки («Народ наш, мов дитя, сліпее зроду, // Катам своїх поводитирів оддав»), Івана Франка («Мов паралітик той на роздорожку...») було в драматургії думки «ситуативним» мотивом, – те у Маланюка стає лейтмотивом, головним нервом його поезії, хоча, звичайно, цей нерв озивається на всі сигнали життя, але озивається, часом, зранено» [1, с. 793-794]. Дослідник солідаризується з думкою Володи-

мира Базилевського про те, що «у своєму невиситимому картанні відступництва і малоросійства Маланюк часом, усупереч собі самому, бачить їх як явища персоналізовано-морального характеру, тоді як це лише один із виявів історичної нерозвиненості національного суспільства, браку національної самості, і «богохульні вірші» Маланюкові, несамовиті прокльони «Степовій Елладі», Україні-«розпусті», «повії ханів і царів» (злютовані такою ж несамовитою любов'ю) – несповна адекватні реальним історичним чинникам» [1, с. 794].

Ключовим, на наш погляд, не тільки щодо творчості Євгена Маланюка, але й загалом щодо розмови на тему «концепції сорому за поневолену Батьківщину в українській літературній традиції» є влучне формулювання із наведеного вище судження. Геть усі описані вище «сороми» всіх наших геніальних поетів саме «злютовані несамовитою любов'ю». Адже сором за свою Батьківщину, за свій народ, за свою націю ні для Шевченка, ні для Куліша, ні для Лесі, ні для Франка, ні для того-таки Маланюка не був самоціллю. І вже менш за все ці «сороми» можуть свідчити про комплекс української меншовартості. Їхня психо-емоційна значущість з'являється лише у системному функціонуванні як одного із обов'язкових елементів у триєдиній цілісності емоційних нервових реакцій – любов, сором, лють. Саме ці компоненти, зібрані в єдину ін'єкційну суміш, здатні забезпечити не тільки підтримку імунітету для становлення молодій українській європейській держави, але й стати хорошим профілактичним засобом від хронічних болячок, зокрема й азійського (візантійського) походження, серед яких «проказа золота» – чи не найнебезпечніша недуга сьогодення.

Література

1. Богданов А. Очерки по антропологии молчания. Номо Tacens / А. Богданов. – СПб.
2. Дзюба І. М. З криниці літ: У 3 т. / Іван Дзюба – К.: Вид. дім. «Києво-Могилянська академія», 2006. – Т.1.
3. Донцов Д. Незримі скрижалі Кобзаря (Містика лицарства запорозького). – Торонто: Гомін України, 1961.
4. Іванишин В. Державність нації: збірка праць / В. Іванишин; за ред. П. Іванишина. – Тернопіль, 2009. – Т. 1.
5. Клочек Г. До істинного Тараса Шевченка // Літературна Україна. – 2001. – 17 травня.
6. Леся Українка. Зібрання творів у 12 тт. / Леся Українка – К.: Наукова думка, 1978 р., т. 10.
7. Празька поетична школа. Антологія / Упоряд. текстів та передм. О. Г. Астаф'єва, А. О. Дністрового. – Харків: Веста, Ранок, 2004. – 256с.
8. Салига Т. «Semper tigo» з Франкової «академії наук» // Воздвиження храму / Тарас Салига. – Львів: Світ, 2008. – 504 с.

9. Тарас Шевченко. Зібрання творів: У 6 т. / Тарас Шевченко – К., 2003. – Т. 1: Поезія 1837-1847.
10. Тарас Шевченко. Зібрання творів: У 6 т. – К., 2003. – Т. 2: Поезія 1847-1861.

*Стаття надійшла до редакційної колегії 26.11.2018 р.
Рекомендована до друку д.ф.н., професором,
акад. НАНУ Рудницьким Л.І.*

THE CONCEPTION OF THE FATHERLAND DISHONORED BY CAPTIVITY IN THE UKRAINIAN POETIC HISTORY AND PHILOSOPHY

R. B. Golod

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University;
department of Ukrainian literature; 76000, Ivano-Frankivs'k,
Shevchenko str., 57; ph. +380 (342) 59-60-74; e-mail: kf@pu.ukr.lit.ua*

In the article, an analysis of the conception of the Fatherland dishonored by the captive colonial status is provided with regard to the artistic work of the Ukrainian poets. The feeling of shame, rage and hatred towards the enslaved Ukraine is more or less seen in the historic and philosophic views of T. Shevchenko, P. Kulish, I. Franko, Lesia Ukrainka, I. Malaniuk. The prominent poets have always been playing the role of "nerves", indicators of the political, social, cultural and moral health of the people. So the conception of shame for the captivated Ukraine in their artistic work should be viewed as the determinant for the further nation recovery.

Key words: *history and philosophy, poetry, Ukrainian literary tradition, the image of the captivated Ukraine, psychic and emotional prominency.*